

Secció oberta

Josep Lluís Pellicer (1842-1901), corresponsal de guerra,
antecessor dels repòrters fotogràfics actuals

per Jordi Artigas i Candela

Membre de la Societat Catalana de Comunicació

En tres articles anteriors a aquest text, que vaig publicar al nou butlletí del Reial Cercle Artístic¹ amb motiu del centenari de la mort de Josep Lluís Pellicer, em queixava de com un artista de la seva importància havia estat oblidat en aquesta commemoració. Cap exposició, cap publicació, cap placa recordatòria...

En aquests textos tractava del polifacètic Pellicer, de les seves nombroses activitats en diverses especialitats artístiques, com ara la de pintor, dibuixant il·lustrador, humorista gràfic, dissenyador gràfic, escriptor, etc., sense oblidar la seva primera professió de mestre d'obres. Això, al marge de la seva activitat política progressista i d'esquerres, així com dels múltiples càrrecs d'entitats públiques i privades que ostentà i que el convertiren en una figura clau en el món de la cultura a la Catalunya del segle XIX.

Per tant, he hagut d'acotar el camp i de limitar-me al Pellicer corresponsal de guerra, concretant-me a les dues conteses bèl·liques en què estigué acreditat, la de la tercera guerra carlista (1872-1876) i la guerra russoturca (1877).

L'època de les «il·lustracions»

Els avenços en la tecnologia de les arts gràfiques provocaren l'aparició de nombroses publicacions periodístiques en què, per primer cop, els gravats amb dibuixos tenien tanta importància com els textos. Una allau de revistes il·lustrades enriquiren —en especial a partir de finals de la dècada dels trenta i principi dels quaranta del segle XIX— els quioscs i llibreries, on un públic àvid de notícies i cultura n'era el consumidor cada cop més nombrós i, està clar, moltes d'aquestes publicacions reberen el nom d'«il·lustracions».

Internacionalment, tals foren els casos de *The Illustrated London News*, aparegut el 1842, així com *L'Illustration* de París, que va treure el primer número el 1843. En l'àmbit de l'Estat espanyol, la revista més reconeguda fou el *Semanario Pintoresco Español*, que Mesonero Romanos fundà a Madrid el 1836, i, pel que fa a Catalunya, *El Museo de Familias* (1838), de l'editor Bergnes de las Casas.

Més endavant aparegueren altres periòdics que feren història, com ara *La Ilustración*, d'Ángel Fernández de los Ríos (Madrid, 1849-1857), així com *La Ilustración Española y Americana*, editat a Madrid entre 1870 i 1921 per Abelardo de Carlos, que tingué una llarga vida, i que

1. «Un centenari desaparebut: Josep Lluís Pellicer», *Butlletí* [Reial Centre Artístic], núm. 3 (abril-maig-juny 2002); «Pellicer, corresponsal de guerra» (I), *Butlletí*, núm. 4 (juliol-agost-setembre 2002); «Pellicer, corresponsal de guerra» (II), *Butlletí*, núm. 5 (octubre-novembre-desembre 2002).

serà el que m'ocuparà amb relació a Pellicer. A Catalunya cal destacar, entre d'altres, *La Il·lustració Catalana* (Barcelona, 1880-1917) i *La Il·lustración Artística* (Barcelona, 1882-1916), que tingué a Pellicer com a director artístic.

Les tecnologies d'impressió que possibilitaren de fer grans tiratges i abaratiren els costos i, per tant, popularitzaren els preus posant-los a l'abast de capes més grans de la població, foren la xilografia o gravat sobre fusta, que posa al dia aquesta tècnica antiga; la litografia, que permeté sobretot introduir el color mitjançant la utilització de la pedra litogràfica (recordem algunes grans publicacions satíriques del XIX, com *La Flaca*, que difongué impagables caricatures polítiques), i també el gravat calcogràfic. Fins a finals del XIX i principis del XX no s'anà generalitzant progressivament la utilització de la fotografia a la premsa gràfica.²

Com treballava un dibuixant

Es coneixen poques descripcions directes d'un corresponsal gràfic de guerra o «corresponsal d'informació artística», tal com llavors se'n deia. Una d'elles pot ser força creïble i fou escrita pel francès Charles Iriarte, corresponsal a la guerra hispanomarroquí de 1859-1860, reproduïda al catàleg de «Memorias de la mirada».³

Iriarte diu a l'epígraf «Com elabora la informació gràfica en dibuix un corresponsal de guerra»:

Per al coneixement dels abonats als diaris il·lustrats, confesso que en una acció tan perillosa com la del Marroc, no és possible fer un croquis del natural, i que tots aquests episodis, aquests combats, aquestes escaramusses parcials, són tots compostos a l'escenari amb l'ajut d'unes escasses dades que es prenen allà; una «estenografia» on hi ha tot allò que s'ha vist tal com ho veuen els artistes, és a dir, amb els cinc sentits posats en l'escena que s'està desenvolupant davant dels seus ulls [...].

Seria ben poc creïble que en el moment precís en què el canó retruny, quan les bales xiulen fregant les orelles, enmig dels crits, de les ordres i de les lamentacions dels ferits, es pugui un instal·lar fredament allí i fer el seu croquis al natural.

És ben possible, tal com diu Iriarte, que el dibuixant es limités, enmig de la ferocitat de la batalla, a prendre uns ràpids apunts «estenogrà-

2. «La imprenta y las imágenes: de la catalogación enciclopédica al “museo visual” de las revistas ilustradas». Al catàleg de l'exposició «Memorias de la mirada», Bernardo Riego, comissari. Fundació Marcelino Botín, Santander, 2001.

3. Vegeu «El acontecimiento y la cultura de la actualidad, y en la fotografía, subordinaciones y contaminaciones», a *Sous la tente: Récits de guerre et de voyage*, París, 1863.

figs», és a dir, com si escrivissin en taquigrafia, i després, en un lloc segur, acabés el seu esbós definitiu que, a continuació —un cop enviat a la redacció—, els gravadors traspassarien a les planxes per reproduir-lo.

Però de totes maneres, com passa en qualsevol altra activitat artística, cada dibuixant tindria la seva manera de fer, i d'arriscar-se, segons la temeritat, la valentia o la imprudència de cada un. A vegades, el dibuixant s'ajudava de la instantània fotogràfica i llavors s'indicava al peu del gravat.

També era destacable el nombre de corresponsals que atreien els conflictes bèl·lics. *La Ilustración Española y Americana* reproduïa en una de les seves cròniques sobre la tercera guerra carlista, en concret el 30 de maig de 1874, els retrats, entre els quals el de Pellicer, de tretze corresponsals provinents de publicacions d'Espanya i de l'estranger acreditats al bàndol liberal. Per tant, consegüentment caldria també afegir els acreditats de la part carlista.

La Ilustración Española y Americana de Madrid, la publicació emblemàtica de les «il·lustracions» del segle XIX, fou, per la seva importància, la que va permetre a Pellicer, que ja col·laborava amb la revista amb anterioritat, ser corresponal en dues guerres consecutives (la tercera guerra carlista i la russoturca). La seva bona tasca, que ja havia demostrat anteriorment a *La Illustration* de París, li obrí a més les portes de les corresponsalies per a *Le Monde Illustré* i també *The Graphic* de Londres.

La tercera (i darrera) guerra carlista

Una gran part del segle XIX, a partir de la mort de l'absolutista Ferran VII el 1833, Espanya es va veure ensangonada per les anomenades guerres carlines o carlistes, que començaren els partidaris del pretendent al tron Carles Maria Isidre, fill de Ferran VII —anomenat Carles V pels carlistes—, que el disputaven a l'altra branca borbònica, la dels isabelins o liberals, partidaris d'Isabel II.

La primera guerra carlista es desenvolupà entre 1833 i 1840 i la segona, entre 1846 i 1849, i fou protagonitzada en el bàndol carlista pels generals Zumalacárregui, al País Basc i Navarra en especial, i per Cabrera, a Catalunya i el País Valencià.

La tercera tingué lloc entre 1872 i 1876 i la guspira que la féu esclatar fou el manifest que Don Carles (Carles VII per als carlins) publicà a Suïssa, en el qual reclamava els seus drets a la corona espanyola.⁴ Un fet destacat fou el nomenament del carlista Díaz de Rada per dirigir les ope-

4. «Cronología sumaria de las guerras carlistas», *Destino*, núm. 1499: *Las guerras carlistas, la historia que sobrevive* (V) (30 abril 1966), monogràfic dedicat a les guerres carlistes.

racions militars, mentre el duc de la Torre era el cap de l'exèrcit liberal (abril de 1872). Els carlistes són derrotats a Oroquieta, mentre les partides de Savalls i Castells s'apoderen del nord del Principat (maig de 1872). Don Carles reconeix els furs de Catalunya, Aragó i València al juny de 1872.

Es produeixen els primers actes de sabotatge dels carlistes: s'aixequen els rails del tren i tallen els fils del telègraf al País Basc i a Catalunya (gener de 1873). Té lloc l'abdicació del rei Amadeu de Savoia, i es proclama la Primera República (febrer de 1873). Victòries carlistes de Metauten i Beramendi (juny de 1873). I Don Carles arriba a Espanya al juliol de 1873.

Al maig de 1874 es produeix l'aixecament de l'assetjament carlí de Bilbao pel general Concha, que mor poc després a la batalla d'Abarzuza. Al juliol, els carlistes conquereixen Conca, i al desembre, a Sagunt, es proclama Alfons XII com a rei. S'inicia la Restauració borbònica. Al febrer de 1875 té lloc la victòria carlista de Lácar i també la batalla de Treviño. El liberal Martínez Campos pren la Seu d'Urgell. Al novembre, amb el pas de Castells, substituït de Savalls, a França acaba la guerra a Catalunya.

Finalment, al febrer de 1876 té lloc la conquesta d'Estella, Navarra, per Primo de Rivera, i la sortida de Carles VII cap a França posa fi a aquesta llarga guerra.

Corresponsal de *La Ilustración*

Els primers exemplars de *La Ilustración Española y Americana*, que a partir d'ara citaré com a *LIEA*, als quals he tingut accés són alguns de 1872 i sols a partir de 1873 he disposat de la col·lecció completa.

El primer de febrer de 1873 comencen les cròniques titulades «La guerra civil en Cataluña y en las Provincias Vascongadas»; el 16 es publiquen uns històrics gravats de la proclamació de la Primera República. El 24 de febrer apareix un gravat sobre la «insurrecció carlista» per il·lustrar «El combate de Montreal en la noche del 9 del corriente», però va signat per Pradilla i Rico.

El 16 d'abril apareix el primer dibuix de Pellicer i Rico. Es tracta d'una escena a l'estació del tren a Barcelona: «Salida de un batallón de cueros francos a operaciones contra los carlistas». Per tant, com es veurà, encara que la major part de les cròniques foren fetes al País Basc i Navarra, també n'hi ha del camp de batalla català. D'altra banda, Pellicer era enviat per *LIEA* a cobrir esdeveniments com els del cantonalisme a Cartagena. Per tant, es devia fer un tip de viatjar en tren, en cotxe de cavalls i, fins i tot, a lloc de cavalleries.

El 24 d'abril de 1873 trobem dos gravats de Pellicer, «Ataque de Ber-ga» i «El cura Santa Cruz». Mesos després, el 24 d'octubre, Pellicer demostra ser tan destre en el periodisme escrit com en el dibuixat en l'artí-cle «De Madrid a Barcelona, apuntes de viaje», on reproduí una curiosa panoràmica de la Ciutat Comtal des de Montjuïc; itineraris il·lustrats que repetirà el 1874 amb el de «Madrid a Cartagena» i el de «Santander a Bilbao».

La Ilustración, 1874

Encara que Pellicer era el seu corresponsal més destacat, i prestigiós, *LIEA* no podia cobrir òbviament tots els esdeveniments d'una guerra tan dispersa per quasi tot el territori peninsular. Conseqüentment, tenia al-tres col·laboradors, com Germán Aguirre, que féu els «croquis de de-fensa construidos en Bilbao» (8 de gener) o els que féu Pellicer, ajudat per Ovejero, sobre croquis d'un testimoni presencial enviats des de Cuba sobre l'«Ataque y defensa de Manzanillo [...]» (15 de gener).

Tot seguit, el 22 i el 30 de gener, es publicava el viatge de Pellicer «De Madrid a Cartagena», tota una aventura ferroviària per tal de cobrir la «insurrección cantonal de Cartagena». El dia 30, a més del dibuix «Car-tagena después del sitio», es publicaven sis gravats més de la situació, i, posteriorment, el 8 de febrer es publicaren onze nous croquis.

Però tornem amb Pellicer a la rogalia de Bilbao, ocupat llavors pels carlistes. El 8 de març es publiquen sis gravats i un mapa de la situació militar sota el títol «Acontecimientos militares en las cercanías de Bil-bao». I el 15 de març es reproduïen ja els combats del 24 i 25 de febrer centrant-se en el «Combate del 25 de febrero: aspecto general [...]», una «Batería Krupp», «Castro Urdiales», etc.

El 30 de març, sota l'epígraf, com sempre, «Crónica ilustrada de la guerra en el Norte», Pellicer ens descriu escenes com la de la carretera de Somorrostro, l'habitatge del general en cap i l'hospital de sang, l'ex-plosió d'un carro de municions a Somorrostro, així com el de la comissió de Múzquiz per a l'enterrament de les víctimes de l'acció del 25 de fe-brer.

Sens dubte, una de les «instantànies» més impressionants que he tro-bat a *LIEA* és una panoràmica magnífica de 55 × 20 cm, que ocupa dues pàgines, publicada el 8 d'abril de 1874, on Pellicer descriu amb tot lu-xe de detalls les «acciones de 25, 26 y 27 de marzo delante de San Pe-dro de Abanto: vista panorámica del campo de batalla», i situa l'acció als voltants del Bilbao assetjat per les tropes liberals.

Finalment, el 15 de maig es publica la «Vista panorámica de la batalla de Galdanos desde Montellano», i un esdeveniment important, el de la

presa de Bilbao per l'exèrcit liberal, gravat que posteriorment publicaria *La Campana de Gràcia* en el monogràfic dedicat a Pellicer amb motiu de la seva mort.⁵

Del 30 de maig són els retrats de tots els corresponents acreditats, dels quals ja he parlat, així com el dibuix «La barraca de los periodistas en la Rigada», una barraca feta amb branques, canyes i unes teles, on es reflecteix com el treball dels dibuixants, llavors com ara, era ben poc apreciat.

El 15 de juny es publica «La víspera de la batalla, [...] apunte d'après nature tomado por el sr. Pellicer en las cercanías de San Pedro de Abanto, al anochecer del 29 de abril pasado».

La guerra no feia vacances i el 15 de juliol es publicaven sis gravats, entre els quals «El jefe carlista Mendiri en la acción de Monte-Muro». El 30 d'agost es publicaven diverses il·lustracions de Catalunya: «Castillos de Seo de Urgel ocupados por los carlistas» i un parell sobre Sant Joan de les Abadesses i el castell de Montesquiú, a la vegada que s'acompanyaven per un text sobre els «fusilamientos de los prisioneros de la columna Nouvilas».

Durant els mesos de setembre i octubre se simultaniaven els gravats de Pellicer amb els de Juan Meléndez (Puigcerdà), Ricardo Becerro (Vitòria) i Rodríguez Tejero (Laguardia). I el 15 de novembre es publica el reportatge de Pellicer «De Santander a Bilbao», un text il·lustrat amb una pàgina sencera de deu croquis que l'àgil llapis del nostre corresponent va saber captar: escenes nocturnes com «¡Alto el coche!», les dones que van a buscar aigua a «La fuente de Laredo», un carrer estret de poble a «La calle de la Cruz» (Castro Urdiales), o un soldat intentant fer avançar un cavall al croquis «¡A Bilbao!». Ningú no diria veient aquestes escenes quasi bucòliques que a poca distància la guerra amb les seves crueltats continuava imparable.

L'ètica d'un dibuixant

Durant aquest 2003, en què la guerra està malauradament tant d'actualitat com aquella de fa cent vint-i-set anys que Pellicer retratà, es parla i es torna a parlar de la manipulació de les imatges i de l'ètica o de la deshonestat dels periodistes al voltant d'un conflicte bèl·lic. Queda clar respecte a Pellicer que ideològicament en els seus començaments estigué a prop de l'anarquisme i després, del republicanisme federal, que mai fou complaent amb la guerra i aquells que les organitzaven i les justificaven.

5. Número extraordinari 1675 (22 juny 1901).

Només cal comparar els dibuixos de Pellicer, en especial alguns de la guerra russoturca, amb els d'altres corresponals, i veure que no era el seu estil afalagar sentiments tan manipulables com el patriotisme, el militarisme, l'heroïcitat..., perquè simplement retratà l'horror de la guerra tal com era i sense maquillatge. No era qüestió de bons i dolents, era simplement la constatació, el testimoni d'un fracàs de la civilització.

Així ho deia un text signat per P. K. que *La Campana de Gràcia* publicà en el monogràfic citat, tot respectant l'ortografia de l'època.⁶ «Era un soldat del llapis, y no l'empleava, com tants altres, per glorificar la guerra y la matansa, sino més aviat pera ferla aburrible, sens més que copiarla directament del natural.»

1876, la fi de la guerra

Aquella esgotadora i absurda guerra civil de liberals contra carlistes s'encaminava cap a la seva fi. Malgrat tot, Pellicer i els altres corresponals continuaven al peu del canó. El 22 de febrer trobem, com a cada número de *LIEA*, un reportatge ampli de la «Crònica il·lustrada de la guerra». Pellicer dibuixa aquí l'«Ejército de la izquierda» i el «Paso de un convoy por el alto de Urquiola», i vénen retratats els corresponals del *Daily News*, el del *Handelsblad* i el de *LIEA*.

El 8 de març trobem dos gravats de Pellicer sobre la població de Durango; les cròniques se subtitulen ja com les «Últimas etapas de la guerra civil». Pellicer titularà també part de les seves cròniques com els «Horrores de la guerra», títol de resonàncies «goyesques» que després utilitzarà també a la guerra russoturca. El dia 15 retrata l'«Entrada de S. M. El Rey (Alfons XII) a Estella», mentre a finals de febrer el pretendent carlista Carles VII havia fugit a França.

Un dels darrers reportatges data del 22 de març. Hi apareix l'hospital de sang d'Elgueta, així com uns apunts del natural dels «corresponales y militares extranjeros agregados al cuartel general del Norte».

El 30 de març de 1876, *LIEA* anunciava ja la fi de la guerra tot referint-se a l'entrada del rei i de les tropes vencedores a Madrid per celebrar la derrota dels carlistes: «En las páginas 228 y 229 [...] damos otro grabado que figura la llegada de las tropas a Madrid, procedentes del campamento [...]. El sr. Pellicer, autor del dibujo, dedica este a sus amigos y compañeros los corresponales de la prensa periódica en el ejército del Norte, considerándole como la última correspondencia artística, relativa a la guerra, que dirige a *La Ilustración Española y Americana*.»

6. 22 de juny de 1901.

Cap a una altra guerra, la russoturca (1877)

Dos imperis s'enfrontaren en una guerra cruentíssima però «breu», si la comparem amb la tercera guerra carlista; es tractava de la guerra rusoturca. El dia 24 d'abril de 1877, Rússia declarava la guerra a Turquia per no accedir aquesta a les exigències d'aquella a favor de la concessió de garanties als cristians de Bulgària. Malgrat aquest argument tan feble que ocultava, està clar, altres ambicions, igual que ara amb d'altres conflictes, s'originà una confrontació internacional en què, a més de l'expansionista imperi tsarista i el decadent imperi otomà, es veieren involucrades l'actual Bulgària i Romania, és a dir, una de tantes guerres de l'anomenat polvorí d'Europa: els Balcans.⁷

El *Diario de Barcelona*, en una de les seves informacions del seguiment de la guerra, ens ofereix algunes dades interessants sobre ambdós imperis;⁸ les dades corresponien a 1877. L'imperi de Rússia tenia una superfície de 21.428.176 km², i hi estaven incloses la Rússia europea, el gran ducat de Finlàndia, la lloctinència del Caucas, Sibèria i l'Àsia central. Tenia una població global de 86.444.639 habitants. El seu exèrcit en temps de guerra constava tan sols a la Rússia europea d'1.358.557 soldats.

Per la seva part, l'imperi de Turquia tenia una superfície de 2.085.596 km². La seva població era de 23.610.000 habitants, tenint en compte que les restes de l'imperi otomà s'estenien tant per Europa com per Àsia, i a més una sèrie de països o territoris estaven classificats com a països tributaris: el khedivat d'Egipte, el principat de Romania, el principat de Sèrbia i territoris de l'actual Grècia, com Samos i el Mont Athos. L'exèrcit en cas de guerra arribava a uns 113.000 o 116.000 homes.

El ressò internacional de Pellicer

La bona feina feta com a corresponsal de la tercera guerra carlista a *LIEA* i les àmplies relacions internacionals que ell ja tenia li obriren les portes a altres corresponsalies d'algunes de les millors revistes d'aquell moment, com van ser *La Illustration* i *Le Monde Illustré* de París, i *The Graphic* de Londres, perquè enviés també les cròniques de la guerra rusoturca.

Pellicer fou nomenat corresponsal d'informació artística agregat al quarter general del gran duc Nicolau de Rússia, i, al final de la guerra, fou distingit amb la creu de Sant Estanislau. Així, Pellicer difongué els seus dibuixos no sols a *LIEA*, que cuità a nomenar-lo corresponsal, sinó també per mitja Europa.

7. «Batallas del siglo XIX», *La Ilustración Ibérica* (28 maig 1898).

8. «Guerra de Oriente. Datos estadísticos sobre Rusia y Turquía», 7 de desembre de 1877.

Un gran amic de Pellicer, l'altre mestre del dibuix, Apel·les Mestres, evocà el corresponsal de guerra en el capítol que li dedicà a l'obra *Història viscuda*,⁹ que després recollí Salvador Bori (pseudònim de Jaume Pasarell) en una altra obra.¹⁰

Mestres digué:

[...] testimoni ocular de la guerra civil de 1872 a 76, i més tard de la guerra turco-russa de 1877, ab els centenars de dibuixos, plens de vida i de veritat, qu'enviava dels camps de batalla —a En Pellicer no va ferli mai cap por les bales— va ferse admirar de tota Europa [...].

I en bona fè pasma pensar que aquells dibuixos —tan acabats alguns d'ells, altres traçats ràpidament— eren fets entre els xiulets de les bales i el fum de les bateries, ja en plena acció de guerra, ja en els hospitals de sang, sota les pluges i les nevades, dalt de cavall ben sovint, sobre les runes de poblacions incendiades ont la guerra no ha deixat un sostre ont xoplugarse ni un rosegó de pa per reparar les forces, extraviantse de vegades a fi de guanyar la davantera a un cos d'exèrcit i poder pendre posició convenient per dominar l'acció que té de desenrotllarse al endemà, a riscos de caure en poder d'enemics que —com els baixi-bosuchs— desentenentse de corresponsals, feien els comptes a tot aquell que procedint del campament enemic, tenia la desgracia de caure en llurs mans.

Tornada a les trinxeres

Encara que la guerra russoturca es va declarar a l'abril de 1877, ja al gener d'aquell any es comença parlar a les pàgines de *LIEA* de la «Cuestión de Oriente», que era com es denominava llavors, i el 22 d'abril amb il·lustracions d'agències s'anuncia que «La guerra estalla entre Rusia y Turquía».

El 15 de maig s'anuncia al costat d'un retrat en la portada de «S. A. I. Alejandro Alejandrovitch (czarevitch) del Imperio ruso», que: «Pronto se hallaran en el teatro de la guerra nuestros corresponsales literarios y artísticos y entonces tendremos noticias directas y exactas de la terrible contienda empeñada entre las dos poderosas naciones rivales Rusia y Turquía.»

Un mes després, el 15 de juny, apareixen ja les cròniques del principal corresponsal literari Enrique Dupuy de Lôme. I el 22 es publica a tota portada el primer dibuix de Pellicer amb el text: «Bukharest [sic] (Rumanía). Entrada del emperador Alejandro II de Rusia, el 8 del corriente (dibujo del Sr. Pellicer nuestro corresponsal artístico en el cuartel general

9. A. MESTRES, «Història viscuda, semblances, anècdotes, records», Barcelona, Salvador Bonavia Llibreter, 1929.

10. «Tres maestros del lápiz de la Barcelona ochocentista. Padró, Planas, Pellicer», Librería Millà, 1945.

del ejército ruso del Sud)». En la secció que al llarg de tota la guerra es denominaria «Crónica ilustrada de la guerra de Oriente», es reproduïa una carta de Pellicer: «Hasta ahora soy el único español en el grupo de periodistas y corresponsales artísticos (que asciende a 34, de casi todas las naciones cultas) oficialmente aceptados en el cuartel general del Gran Duque Nicolás. Los lectores del periódico pueden estar seguros de que mis dibujos serán completamente auténticos, fidedignos, fiel representación de la verdad.»

En la seva carta datada a Bucarest el dia 8 afegia que: «Ayer llegué por fin a esta capital, fatigado de haber pasado tres días enteros en un coche de ferro-carril, y uno más en un detestable carruaje de camino.»

El 30 de juny es publicava un gravat del «Paso del Danubio por los rusos». En efecte, set cossos de l'exèrcit rus es disposaven a travessar el Danubi amb l'objectiu d'envair Bulgària. S'enfrontaven, per la part turca, el general Osman Bajà i, per la russa, el general Gurko. El 15 de juliol, aquest s'apoderava d'un estratègic pas dels Balcans: Schipka; en una de les escaramusses, l'exèrcit turc féu una matança de soldats russos. Pellicer dibuixà una esglaiadora imatge on apareixia una pila de caps tallats en un camp, que després reproduiria *La Campana* en el monogràfic citat.

Un dels episodis més sagnants fou la batalla de Plewna (actualment Pleven, ciutat del nord de Bulgària), que en realitat foren tres, succeïdes entre juliol i setembre de 1877,¹¹ que respectivament foren tres derrotes dels russos, malgrat que la supremacia d'aquests semblava indicar el contrari. Les grans pèrdues humanes—dotze mil homes en un dels atacs a Plewna— i el clamor popular contra la inèpcia dels generals russos feren que el tsar els substituís pel general Totleben, que organitzà un ferm bloqueig a Plewna fins que aquesta plaça caigué el 10 de desembre. Aquest fet, malgrat que hi hagué d'altres episodis bèl·lics, fou decisiu perquè la guerra fos guanyada pels russos.

El 30 d'agost *LIEA* portava tota la portada dedicada al gravat que, signat per Pellicer, representava una escena de la lluita: «Plewna (Bulgaria). Sangriento episodio de la batalla de 31 de julio: combate en las calles de la población». A la crònica escrita es parla de les irregularitats cronològiques dels enviaments dels dibuixos de Pellicer (devia ser quasi miraculós que els croquis arribessin sencers travessant mitja Europa). I entre d'altres es publicaven el retrat d'«el príncipe ruso Tzertelef», el «paso de Schipka» i un planell de «Tirnova a Schipka».

La incansable activitat de Pellicer es reflecteix per exemple a *LIEA* del 8 de setembre amb més de quinze dibuixos del nostre corresponsal. A la pàgina 152, hi ha uns «apuntes de Bulgaria», al costat d'un retrat que li

11. «Batallas del siglo XIX», *La Ilustración Ibérica* (28 maig 1898).

va fer el seu col·lega Alfredo Perea. En un d'aquests gravats es veu com uns soldats «cacen» unes oques a Jaidel, un poblet turc acabat de ser abandonat pels seus habitants.

Ja he dit com Pellicer no s'acontentava amb les seves cròniques gràfiques, també enviava els relats escrits de la guerra; concretament és interessant el publicat el 30 de setembre, acompanyat per un detallat plànol del camp de batalla de Plewna amb les posicions dels exèrcits rutoromanès i turc. La «Carta del teatro de la guerra» era datada a Gorni-Student el 22 de setembre. D'aquesta llarga carta trio els següents fragments colpidors:

[...] A los ayes y lamentos de tantos infelices, uníanse los siniestros ruidos de los cascos de granada, y luego los gemidos del moribundo fueron apagados por las voces de mando de los jefes, y vióse a los batallones avanzar silenciosa y resueltamente para empeñar de nuevo la batalla.

El contraste no podía ser más saliente: al lado de las víctimas, de los inutilizados por el rayo de la guerra, millares de combatientes, tranquilos y serenos, iban obedientes y sumisos a buscar una muerte cierta...

Era entonces la hora dispuesta para emprender el ataque general, y los regimientos se pusieron en marcha, impasibles como si asistieran a una parada: perdiéronse de vista y se desvanecieron sus siluetas vagamente en la niebla mientras el redoble no interrumpido de la fusilería y el estruendo infernal de los cañones indicaban que se combatía encarnizadamente; pero nosotros éramos espectadores de una batalla que no veíamos. ¡Tan espesa era la niebla! Recorriamos desorientados de un lado a otro la línea de operaciones, y perplejos e ignorantes de cuanto pasaba, regresamos al anochecer.

Cap a la fi de la guerra

El 8 d'octubre, a la vegada que es parla a la crònica de les baixes i els accidents d'alguns corresponsals de guerra (dels quals Pellicer es lliurà), *LIEA* publicava dues interessants panoràmiques a tota plana, de 35 x 12 cm. (Recordem la d'Abando de la guerra carlista, on descriu un dels atacs a Plewna, una de les panoràmiques preses del quarter general de l'exèrcit rus i l'altra, de les posicions turques.)

Pellicer no s'oblida de retratar els caps dels dos exèrcits enfrontats, el general Skobeleff, assetjador i perdedor de Plewna, i el «Muchir» de l'exèrcit turc, Osman Pachà, defensor i guanyador de Plewna, però perdedor de la guerra (15 i 30 d'octubre, respectivament).

Com en la guerra anterior, el corresposnal s'ocupa també de deixar testimoni gràfic de la rereguarda, com les escenes compostes per quatre gravats que descriuen el «tren sanitario ofrecido al ejército ruso por

S. M. Olga Nicolaievna, reina de Wurtemberg» (30 d'octubre), així com la impressionant escena inclosa dins «Los horrores de la guerra», que plasma l'interior d'una ambulància de la Creu Roja, davant de Plewna (*LIEA*, 15 de desembre).

És aquest el moment adequat per explicar per què molts d'aquests dibuixos porten dues signatures, una de les quals, com per exemple la d'E. Alba del tren sanitari, corresponia a la del gravador, que passava tan fidelment com podia a la planxa l'original de l'artista, i l'altra era la signatura del dibuixant, ja que encara no s'havia generalitzat la utilització a la premsa del fotogratat, que en reproduir directament l'original esquivava els intermediaris no sempre destres.

El 30 de desembre, quan la guerra ja estava sentenciada, Pellicer publicava a *LIEA* a tota plana, i com si volgués acomiadar-se tant dels seus lectors com dels companys amb els quals havia conviscut tants mesos, sis vinyetes del «tren y equipo de nuestro corresponsal artístico en el ejército ruso [...]»; aquí es veia com era tractat un corresponsal de primera categoria. Pellicer tenia a la seva disposició un cotxe de quatre cavalls; un cotxer, Alexandre; un cuiner, Jules, i un campament format per una gran tenda de campanya, tauleta de dibuix i altres útils. I no s'oblida tampoc de retratar Ivà, el mosso del cavall, Rubio, el cavall, i, finalment, la seva gossa Diana.

El 8 de gener de 1878, *LIEA* publica encara una «Crónica de la guerra de Oriente» amb la signatura del corresponsal literari Enrique Dupuy de Lôme, però Pellicer ja havia tornat del tràngol de la guerra, per «desengreixar» i no pas per deixar de treballar; es va retirar a la tranquil·litat del poble aragonès de Montsó per prendre apunts i pintar un oli que es titulava «Las Quintas», tal com deixà dit Apel·les Mestres.¹²

No trigà gaire, però, a reincorporar-se a la corresponsalia de *LIEA*, ara per a una tasca molt més agradosa que la d'una guerra, l'Exposició Universal de París de 1878. El 8 de maig, *LIEA* deia: «Pellicer el constante corresponsal de la Ilustración..., en los campos de batalla y en el noble palenque de la paz, empieza a remitirnos sus primeras impresiones de la Exposición [...]» I el 22 de juliol es publicava a la portada un dibuix del natural, «Cabeza de la estatua colosal de "La Libertad iluminando el mundo" [...]».

El ressò de la tasca del Pellicer corresponsal

La seva experiència com a corresponsal en dues guerres consecutives i el ressò internacional que la seva tasca tingué aixecaren a Catalunya un gran interès, que es plasmà en les conferències que sobre aquest tema

12. «Història viscuda», 1929.

de la guerra donà, i de les quals tinc documentades dues. Malauradament la seva experiència bèl·lica no fou recollida en cap llibre —ara després de més de cent anys encara hi som a temps.

La conferència que féu a l'Ateneu de Barcelona amb el títol «La guerra» és citada per Canibell en el monogràfic que li dedicà la *Revista Gràfica* l'any de la seva mort:¹³ «[...] “La guerra”; que es solo un pequeño esbozo de una obra de grandes alientos que la muerte frustró. Están en ella de manifiesto todas las condiciones del autor: escrito con fibra que atrae y sugestiona, anima el trabajo un sentimiento noble, altamente humano, y es imposible leerlo sin abominar de esa gran maldad, vergüenza sin igual de nuestros tiempos, llamada guerra.»

El diari *El Diluvio*, que com els altres diaris barcelonins havia anat informant de la guerra recent, deia el 18 de desembre de 1877 el següent: «Cediendo a las instancias de algunas personas que deseaban oír de labios del señor Pellicer sus impresiones de la guerra de Oriente, se improvisó anoche en la “Sociedad de Acuarela” una conferencia familiar destinada a satisfacer aquel deseo. El distinguido dibujante, que ha representado en el teatro mismo de la lucha durante algunos meses a nuestro colega “La Ilustración Española y Americana”.»

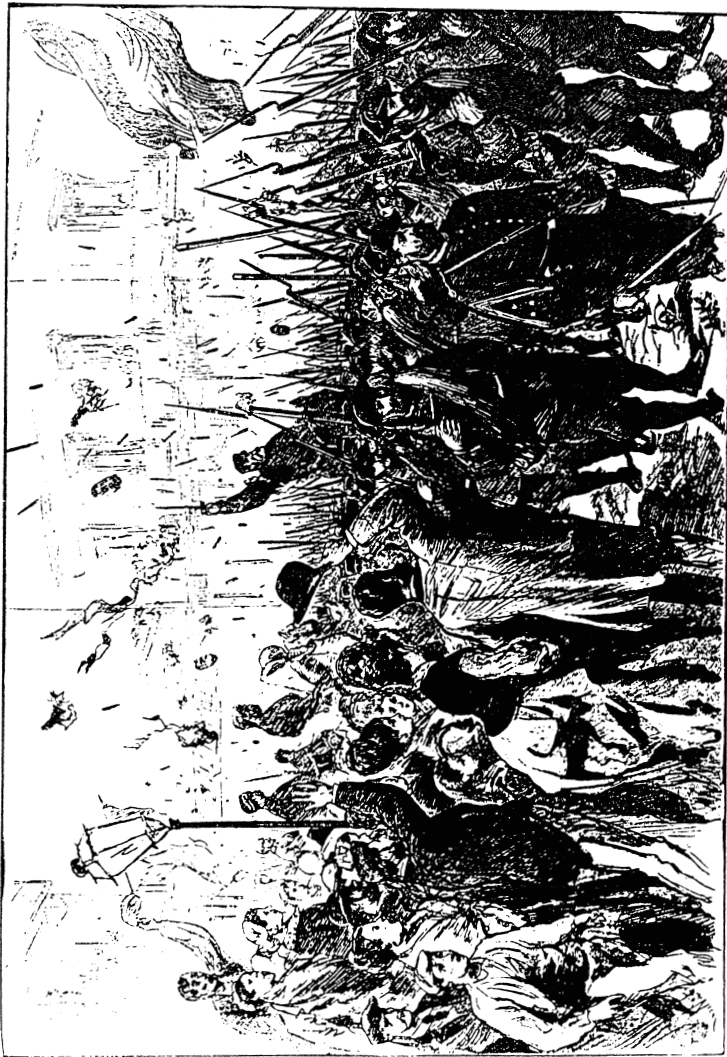
Deu anys després, el 1888, l'any de l'Exposició Universal de Barcelona —on Pellicer tingué una important participació—, visità la ciutat el «Panorama Plewna», ara considerat espectacle precinematogràfic, i que precisament va reconstruir en unes dimensions colossals diversos episodis de la batalla/es de Plewna de la guerra russoturca.

El seu autor, però, fou el pintor francès Paul Philippoteaux, de gran èxit en aquell moment, i que havia coincidit amb Pellicer a la redacció de *Le Monde Illustré* de París, el 1881. Sens dubte, no fou una casualitat ni el fet que existís, ni que vingués a Barcelona, on esdevingué un multitudinari èxit, un panorama dedicat a Plewna, tal com he explicat en dos textos on el lector interessat pot trobar-ne més detalls.¹⁴

13. Eudald CANIBELL, «Pellicer escritor», *Revista Gràfica, Recuerdo a J. L. Pellicer*, Institut Català de les Arts del Llibre, 1901-1902.

14. «El Panorama, un espectacle precinematogràfic. Ara fa cent anys triomfava a Barcelona el Panorama Plewna», Federació Catalana de Cine-Clubs, 1985; «La febre dels Panorames a la Barcelona de la fi del segle XIX», Girona, Fundació Museu del Cinema, 2002.

Pellicer ilustrador

Entrada de l'exèrcit llibertador a la vila de Bilbao, sitiada pels carlins. La Campana de Gràcia, 22 de juny de 1901.

Josep Lluís Pellicer (1842-1901), corresponsal de guerra, antecessor dels reporters fotogràfics actuals

Crònica il·lustrada de la guerra al nord a la revista *La Ilustración Española y Americana*, 30 de maig de 1874.

LA ILUSTRACION ESPAÑOLA Y AMERICANA

AÑO XXI.

MADRID, 22 DE JUNIO DE 1877.

NÚMERO XXIII.

CRONICA ILUSTRADA DE LA GUERRA DE ORIENTE.

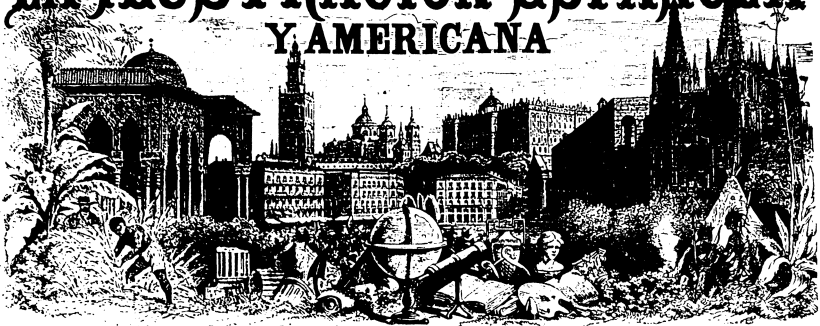

Portada de la revista *La Ilustración Española y Americana* del 22 de junio de 1877.

Josep Lluís Pellicer (1842-1901), corresponsal de guerra, antecessor dels reporters fotogràfics actuals

LA ILUSTRACION ESPAÑOLA Y AMERICANA

AÑO XXI.

MADRID, 30 DE AGOSTO DE 1877.

NUMERO XXXII.

CRONICA ILUSTRADA DE LA GUERRA DE ORIENTE.

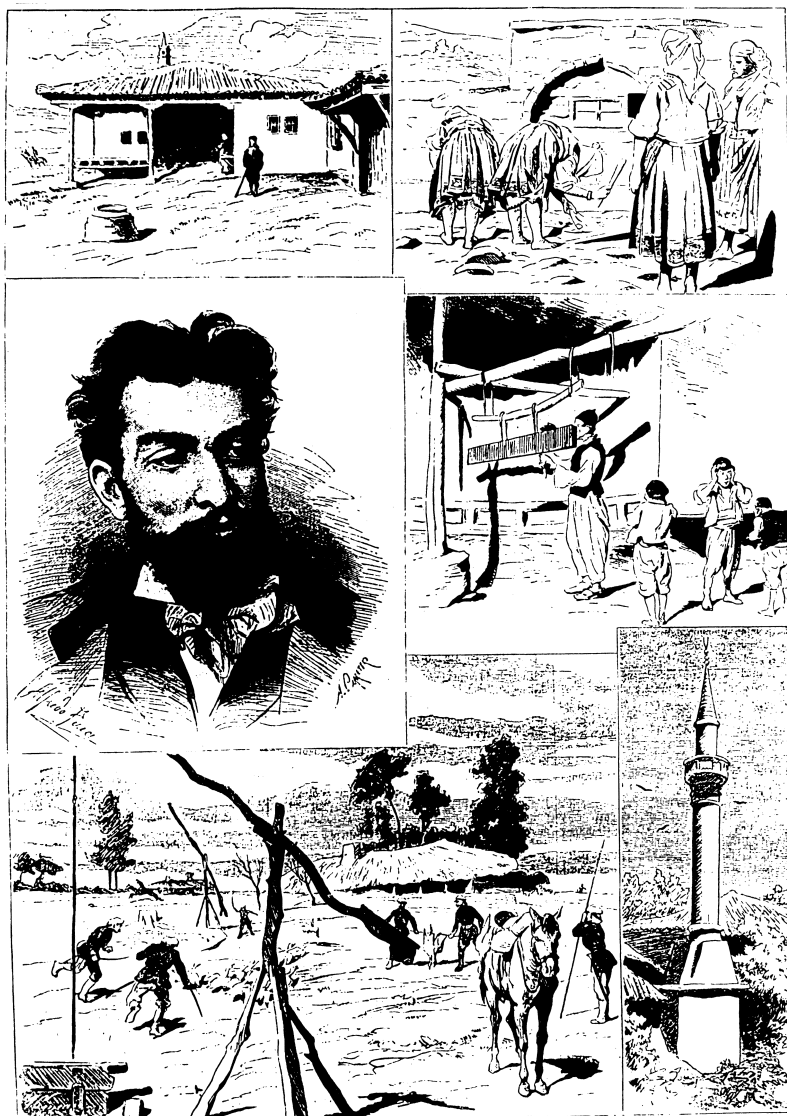
Portada de la revista *La Ilustración Española y Americana* del 30 d'agost de 1877.

CRÓNICA ILUSTRADA DE LA GUERRA DE ORIENTE.

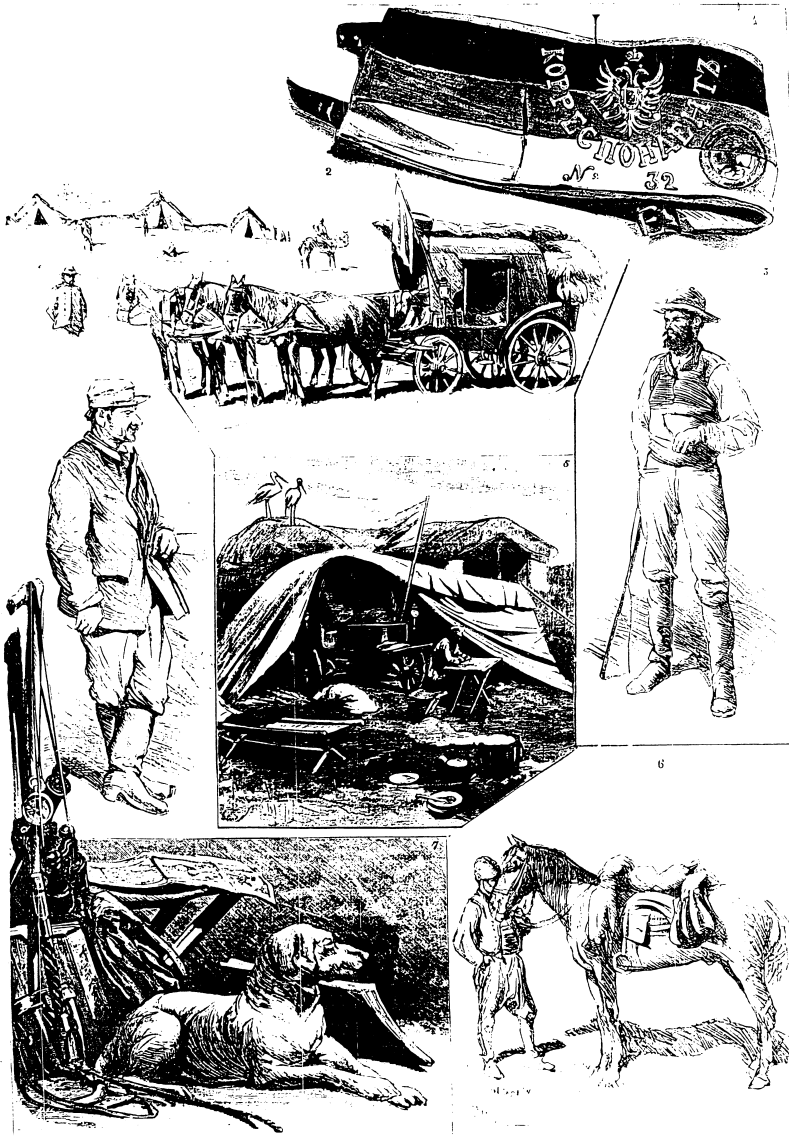
Crònica il·lustrada de la Guerra d'Orient a la revista *La Ilustración Española y Americana* del 30 d'agost de 1877.

APUNTES DE BULGARIA.

Apunts de Bulgària i retrat de Pellicer fets per un company corresponsal.
La Ilustración Española y Americana, 8 de setembre de 1877.

CRONICA ILUSTRADA DE LA GUERRA DE ORIENTE.

Cotxe de cavalls i equip del corresposnal Josep Lluís Pellicer a l'exèrcit rus.
La Ilustración Española y Americana, 30 de desembre de 1877.

Josep Lluís Pellicer (1842-1901), corresposnal de guerra, antecessor dels reporters fotogràfics actuals